

I PERSPEKTIV

Bødler, vold og offerhandlinger

Ap
19/10-96

JAN
BRØGGER

Kan verden leve uten syndebukker, spør professor Jan Brøgger. Han tar utgangspunkt i Daniel Jonah Goldhagens bok «Hitler's Willing Executioners. Ordinary Germans and the Holocaust».

Den tyske kadaverdisiplin er blitt sterkt overdrevet. Ett av mange eksempler på ordrenekt fra tyske soldater under siste verdenskrig skriver seg fra kaptein Wolfgang Hoffmann, en av kommandantene for politibataljon 101. Hoffmann nektet å undertegne en erklæring om at han og hans menn forpliktet seg til ikke å stjele, plyndre eller kjøpe uten å betale i det besatte polske området i begynnelsen av 40-årene. Han nektet å undertegne fordi han oppfattet det som en fornærmelse å forlange slikt av en anstendig tysk soldat. Han tilføyde at dette dessuten var helt unødvendig da de holdt seg til tyske normer og moral og deres handlinger var «i overensstemmelse med deres egen fri vilje og skyldes ikke begjær om fordeler eller frykt for avstraffelser» (ordrett sitert, oversatt av forf.). Det oppsiktsvekkende er imidlertid at han ikke fant grunn til å protestere mot deres oppdrag: å myrde uskyldige jødiske menn, kvinner og barn i de polske landsbyer. Dette var politibataljonenes hovedoppgave.

Det bør også noteres at major Trapp i samme bataljon 20. juni 1942 ankom til Jozefów i Lublin-området med 11 offiserer, femadministratorer og 486 mann med ordre om å drepe alle jødiske kvinner og barn i landsbyen. Trapp avsluttet sine ordre med den tilføyelse at dersom noen ikke folte seg i stand til å være med på det forrestående blodbad, kunne de tre frem, og de ville bli satt til andre oppgaver. Etter en kort stillhet var det én som sto frem, han fikk følge av omtrent ti stykker til. Trapps tilbud var seriøst, og de som ble fritatt fra bødeloppdraget, fikk ingen ubehageligheter bortsett fra muligens sine kameraters spott og undring. Resten av kompaniet gikk til gjerningen med stor entusiasme og grundighet og myrdet 1500 jødiske ofre. De nøyde seg ikke med bare å drepe de som ikke hadde kommet seg unna, det vil si de fleste, men de gikk på regulær jakt både i kjellere, loft, skap, uthus og i skogholt. Størst nidkjærhet ut-

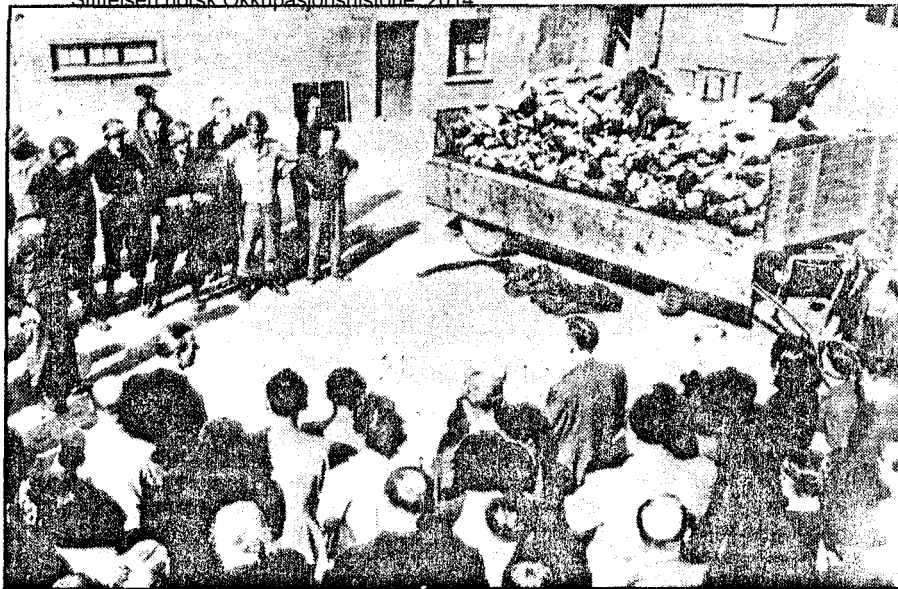
viste forøvrig løytnanten med det ironiske navn Gnade (nåde).

Dette var ikke SS-menn. En demografisk analyse av politibataljonenes sammensetning viser at de var representative for den tyske befolkning generelt. Dette er noe av bakgrunnen for Harvard-professoren Daniel Jonah Goldhagens siste bok «Hitlers frivillige bødler. Vanlig tyskere og Holocaust» (forf. oversettelse) («Hitler's Willing Executioners. Ordinary Germans and the Holocaust» Alfred A. Knopf, New York 1996). Boken har vakt stor oppmerksomhet og debatt. Det er da også tale om et usedvanlig verk. Den tyske jødeforfølgelses ufattelige grusomheter er velkjente for almenheten, ikke minst takket være Steven Spielbergs film «Schindlers liste». Det er således ikke skildringene av grusomhetene som er det sentrale i Goldhagens fremstilling, men den forståelsesform han presenterer. Den kan best beskrives som sosialantropologisk. Goldhagen bruker selv dette uttrykket, og det er åpenbart at han er inspirert av feltarbeidsmetoden og ikke minst antropologi som forståelsesform.

Professoren gjør et heroisk forsøk på å forstå det tyske folks mentalitet og tenkemåte på samme måte som en antropolog søker å forstå en ny og ukjent kultur. Under denne prosessen erobrer han innsikter med adresse til oss alle.

De skeptiske briter hevder ironisk at «common sense is not so common» (vanlig folkevett er ikke så vanlig). Det de tenker på er imidlertid ikke common sense i den forstand Goldhagen bruker begrepet. Det britene tenker på er fornuftig folkevett. Det han viser er nemlig at jødehatet var en del av den tyske common sense, det var med andre ord en selvfølgelighet som det ikke ble satt spørsmålstegn ved. Det var like absurd for en tysker før nederlaget i siste verdenskrig å sette spørsmålstegn ved jødehatet som for en amerikaner å sette spørsmålstegn ved demokratiet, hevder Goldhagen. Det var da også meget få som hevet stemmen til jødernes forsvar. Det kan ikke dermed hevdes at de uten videre sluttet opp om Hitlers prosjekter. Hans eutanasi-program (barmhjertighetsdrap) som førte til avlivning av psykiatriske pasienter og handicappede i tusenvis møtte en slik bestyrrelse i det tyske samfunn at det ble stoppet. Det samme gjaldt angrepene på kristendommen. Det sto på Hitlers program å nedlegge kirkene i Tyskland. Dette fremgår av Goebbels' dagbok etter at Martin Bormann hadde gjorde noen anti-kristne fremstøt. Goebbels tilføyde at man før krigen var endelig vunnet kunne risikere å skape en indre front om man startet avkristningen for tidlig, noe man ikke risikerte ved den fysiske eliminasjon av jødene.

Den tyske holdningen til jødene var

SYNDEBUKKER: Jødene var uskyldige, men måtte spille rollen som syndebukker i et krigerfolks kritiske skjebnetime, skriver Jan Brøgger.

hallusinatorisk. Den hadde ingen sammenheng med virkeligheten. Dette gjestefolk representerte med sin lavmælte liturgi og fredssommelighet ingen reell trussel mot det tyske *Volks* (folk). Det var tvert om en betydelig ressurs både når det gjaldt arbeids- evne og ekspertise. Hitler jaget noen av sine beste vitenskapsfolk ut av das Reich, og den jødiske arbeidskraft ble ikke benyttet på noen rasjonell måte. Bokstavelig talt millioner av dyktige arbeidere av alle slag, mange av dem med intim forståelse av den tyske kultur, ble satt til meningsløse oppgaver under de mest opprørende og nedverdiggende forhold i en tid da arbeidskraft var Tysklands største knapphetsgode.

Jødene i det okkuperte Vest-Europa ble i en oppmuntrende grad beskyttet av sine landsmenn. Dette er særlig bemerkelsesverdig når det gjelder Italia. Her satte hæren seg aktivt imot Mussolinis ordre og stanset undertiden tyske jødetransporter med våpen i hånd. Det samme kan dessverre ikke sies om det norske statspoliti når det gjaldt Quislings ordre. Av de okkuperte vest-europeiske land overgås vi bare av Nederland i tragedie. Dette til tross for at vårt land i motsetning til Nederland hadde en særdeles fordelaktig natur hvor forfulgte kunne unnsnippe. Etter Goldhagens tall får vi følgende tabell over prosenten av den jødiske befolkning som ble utryddet:

Nederland:	62
Norge:	55
Italia:	13
Frankrike	8
Danmark	1

Goldhagen må sies å ha bevisst sin hypotese som hevder at Holocaust ikke hadde vært mulig om det ikke hadde vært i overensstemmelse med den tyske common sense. Men han

gir ingen dypere forklaring på hvordan et helt folk kan bli offer for en hallusinatorisk vrangforestilling. Uten å si det rett ut reiser han også et spørsmål ved det vi ser på som tankemessige selvfølgheligheter. Har vår egen tids common sense irrasjonelle sider av samme type som de tyske? Ibsen hevdet at en bestemt type sannhet hadde en begrenset levetid, og da må han ha vært inne på de Goldhagen'ske tankemønstre, på tidstypisk common sense. Han utdypet dette tema med adresse til folkeflertallets dårskap i «En Folkefiende».

En tilnærming til voldens rolle i menneskesamfunn generelt har vi i René Girards arbeider. Denne originale franske kulturforsker utga i 1972 et oppsiktsvekkende arbeid, «La violence et le sacré» (Volden og det hellige), senere utgitt på engelsk (Violence and the Sacred, The Johns Hopkins University Press, Baltimore 1977). Også Girard er inspirert av antropologien og hevder at det er en nær sammenheng mellom vold og offerhandlinger. Offerhandlinger er i sin natur voldshandlinger. I svært mange samfunn tjener dyr som offer, og myten om Kain og Abel antyder at Vårherre i de tider foretrakk blodoffer idet jordbrukeren Kains offer ble avvist mens gjeteren Abels offer av jordens førstefødte blir akseptert. Girard bruker dette eksemplet for å vise sammenhengen mellom vold og offerhandlinger. Kains sjalusi gir seg voldelig utslag av mangel på blodoffer. Han mener at det heller ikke er noen avgjørende forskjell på dyre- og menneskeofre. Det sentrale er at offeret rituelt blir påført offergruppens skyld, og vi ser i dette den stedfortredende lidelses mysterium. Det er en gjenganger i offerhandlingene. Det mest kjente er den jødiske syndebukken. For å tjene sin hensikt må offeret

på forhånd være uskyldig. Dette kommer kanskje klarest til uttrykk i forestillingen om lammet i jødisk og kristen tenkning. Kristus er Guds lam som bærer verdens synder, Agnus Dei.

I menneskehetens blodige historie har også nyfødte barn kunnet tjene som offer. Men det kunne bare skje før barnet var innviet i fellesskapet, altså før det i en forstand ble døpt. Dette tilfredsstiller det annet krav til det perfekte offer: Det må stå utenfor de ofrendes fellesskap. Ifølge Girard beskytter offeret gruppen mot dens egen vold. Hans analyse av offerets rituelle posisjon redder ham fra det som kunne fått karakter av psykologisk banalisering. Særlig klar blir grensen mot det banale trukket i hans innsikt i offerets nødvendige karakteristikk.

I afrikansk rituell tradisjon forekommer endog kongoffer. Kongen står utenfor fellesskapet, selv om det er på toppen, og tilfredsstiller således kravet til marginalitet. Men neppe uskyld. Det gjør derimot Kristus, og kanskje det var dunkle rituelle forestillinger som fikk Pilatus til å skrive Jesus fra Nazaret Jødernes Konge (IN RI) over den korsfestede. Etter denne offerhandlingen skulle det, som fortalt, bli fred på jorden, voldens tid var over. Det siste krav til offeret er at det i en forstand må være hellig, eller bedre på latin *sakralt*.

Girard søker på samme måte som Freud å avsløre et mysterium. Det er som å tenne på lyset for å se på mørket. Men det gir en snev av mening til det jødiske Holocaust. En forutsetning for den endelige løsning på «jødespørsmålet» var dette folks totale marginalisering, en jøde ble i den tyske hallusinatoriske virkelighetsoppfatning et ikke-menneske. Jødene var likeledes uskyldige, men måtte spille rollen som syndebukker i et krigerfolks kritiske skjebnetime og påføres den skyld dette folk bar på. Volden er aldri fraværende i menneskesinnet (kan i skjebnetimer utløses med orgastisk voldsomhet. Jødene tilfredsstilte også kravet til sakralitet. I den romerske tenkning betydde sakralt både hellig og forbannet. De to tilstander har noe til felles. *Les extrêmes se touchent*, hevder den franske visdom, de ekstreme tilstander grenser til hverandre. Auschwitz-legen Heinz Thilo beskrev leiren som *anus mundi*, verdens anus, et ord som ikke lar seg gjengi på trykk i norsk oversettelse. Gjennom leirens flammende piper forsvant menneskehetens avfall. Denne forferdelige metafor bekrefter jødernes sakrale status som forbannede.

Den generelle lærdom man kan trekke av det hele er at det heretter må ansees som en forbrytelse å marginalisere, umenneskeliggjøre, noen gruppe fra det moralske fellesskap. Men kan vi leve uten syndebukker?